

Introductie

Milieuvrienden zijn onder klassieke omgevingsplanners en meer nog projectontwikkelaars niet geliefd: lobby's en campagnes uit het verleden hebben geleid tot wet- en regelgeving die de vrijheid en snelheid van de planner sterk beperken; lobby's en juridische procedures tegen eens opgestelde plannen bederven de dag nog meer; en to top it all off, als wet en vrienden niet helpen zet de milieubeweging actievoerders in die op of soms over de grens van de wet hinderen. Bovendien vormt de milieubeweging ook steeds onverwachte coalities, niet alleen onderling maar ook met burgers, belangengroepen, politieke partijen en zelfs bedrijven.

Merkwaardig is dat dit keer op keer gebeurt, bij elk project van Betuwelijn tot dorpsschooltje en buurtmoskee. Ofwel het heeft echt geen zin de milieuprotesten voor te zijn, als een storm die je nu eenmaal moet doorstaan, of het is echt dramatisch gesteld met het leervermogen van de wereld van planners. Er is reden om dat laatste te geloven, maar zelfs als ik ongelijk heb - het troost om te weten welk soort storm men moet doorstaan. Dat is de missie van mijn bijdrage aan dit kennisatelliet: het is een poging enig inzicht te geven in de motieven van "de" milieubeweging.

Drie voortreffelijke milieus

Er is, om te beginnen, echter niet één milieubeweging. Er zijn ten minste drie milieubewegingen te onderscheiden op basis van de waardesets die ze onderling verenigen en wederzijds onderscheiden. Het gaat daarbij zowel om waarden die de doelen van gebiedsontwikkeling betreffen, als om waarden rond het proces, rond het idee van planning en gebiedsontwikkeling zelf.

Die drie bewegingen zijn de 'gewone' milieubeweging, die ik het uitgebreidst zal bespreken, de dierenvrienden, en de radicalere ecologisten. En voor ik overga tot die bespreking: twee voetnoten. (1) Ik beschrijf ideaaltypen, overdreven 'zuivere' wereldbeelden; in de echte wereld zullen mensen die zich perfect door één en slechts een van die ideaaltypen laten leiden, heel zeldzaam zijn. Er is geen wet die een mens verbiedt sympathie te hebben voor elementen van twee of alle drie deze ideologieën, er is ook geen wet die verbiedt tegelijk in twee elkaar tegensprekende ideeën te geloven. (2) Ik beschrijf deze ideologieën in termen van waarden en een waardecatalogus; sommige van mijn academische collega's zouden het heel anders aanpakken - Maarten Hajer uit Amsterdam zou, bijvoorbeeld, prescriptieve waarden zien als het product van een descriptief wereldbeeld, een wereldbeeld dat wordt uitgedrukt in een discours - en voor Hajer zou daar onze aandacht naar moeten uitgaan, ligt daar het begin van een verklaring voor de verhoudingen tussen milieubeweging(en) en omgevingsplanners.

De gewone milieubeweging

De waarden van de *gewone milieubeweging* worden in het Engels aangeduid met *environmentalism*. De termen environment en milieu geven al aan hoe in dit perspectief tegen de natuur aangekeken wordt: als iets dat ons omgeeft en dat begrepen wordt in verhouding tot onze, menselijke, behoeften en noden. Tegen planning en gebiedsontwikkeling op zich heeft de environmentalist niets, in tegendeel - het is juist gebrek aan controle over, bijvoorbeeld, gebiedsontwikkeling waar de milieubeweging van wakker ligt, omdat dat op gespannen voet

lijkt te staan met het zorgvuldig en in gelijkwaardigheid afwegen van al die menselijke noden en behoeften.

Waar de gewone milieubeweging wel problemen mee kan hebben, zijn de doelen die in gebiedsontwikkeling worden nagestreefd. Environmentalism stelt de mens centraal, maar het begrijpt menselijke behoeften en noden allereerst *breder* dan reguliere levensbeschouwelijke en politieke stromingen veelal doen, en het definieert ze vaak iets *strikt*.

Breder: de milieubeweging zal nooit nalaten te wijzen op het blindvaren op voordelen op korte termijn terwijl nadelen op langere termijn genegeerd worden. Breder: de milieubeweging haalt daar ook milieueffecten op niet-betrokken groepen bij, zoals toekomstige generaties of bewoners net over een grens, en ze hecht aan gelijkheid, inclusief gelijke rechten voor huidige en toekomstige generaties. Breder: de milieubeweging ziet bij gebiedsontwikkeling graag dat alle mogelijke functies en betekenissen van zowel de oude als de nieuw te ontwikkelen ecologie respectvol overwogen worden - zodat ook de esthetiek en authenticiteit van een bosje meegeteld worden, en zodat een eeuwenoude boom niet zomaar voor een plataan of populier wordt ingeruild.

Strikt: de milieubeweging heeft vaak ook wel het idee te weten wat in het "objectieve" belang van de burger is - ze hecht belang aan gezondheid, ethisch verantwoord eten en leven, matigheid ook in consumptie, en coöperatief gedrag ook wanneer dat offers vraagt.

De waarden van de milieubeweging passen, al met al, meer bij wat paternalistische partijen met een marxistische of christelijke achtergrond, en ze passen ook beter bij wat meer egalitair georiënteerde partijen - en het best van alles natuurlijk bij GroenLinks.

Hoe werken die waarden in de praktijk uit? Kort gezegd: ze leiden eerder tot bijsturing dan tot revolutionaire veranderingen. Environmentalism legt andere accenten op maatschappelijk breed gedeelde waarden, maar het gaat ze wel om breed gedeelde waarden. Vandaar dat ze te vinden zijn voor *compensatie* van natuurverlies en uitstoot als alternatief voor een verbod, of voor *duurzame groei* en *recycling* als alternatief voor krimp en reductie van grondstofgebruik. Zo valt ook te begrijpen hoe onze ecologische hoofdstructuur geboren is: het is een vorm van omgevingsplanning die geheel in het verlengde van de doelen van de gewone milieubeweging ligt. (En zo valt ook de paradoxale positie van een vriend van mij, de Amerikaanse milieufilosof Andrew Light te begrijpen: voor zijn baan gedwongen naar Seattle te verhuizen, prijst hij nog elke dag New York als de meest milieuvriendelijke levensvorm ter wereld, vanwege de extreme concentratie van activiteiten, de energie-efficiëntie die daarbij hoort, de schaalvoordelen voor grondstofgebruik, etc.)

Het is verleidelijk te zeggen dat een oprecht debat met zulke groepen, een debat waarin echt geluisterd wordt, tot betere, breder gedragen planning kan leiden. Vanuit dat perspectief moet protest vanuit de milieubeweging misschien zelfs verwelkomd worden als een nuttige correctie op al te enthousiast doordrivende plannenmakerij - denkend aan de Betuwelijn schiet me hiervoor de term "tunnelvisie" te binnen. Zo'n inclusieve houding past ook mooi bij het moderne, linksliberale en sociaaldemocratische discours waarin deliberatieve democratie, panels, burgerjury's en dergelijke razend populair zijn geworden. Maar verleidelijk als dat allemaal is, als wetenschappers en beleidsmakers moeten we niet te snel aan die verleiding toegeven. Daar zijn heel veel redenen voor, redenen die ik een andere keer best wel eens wil uitleggen. Ik houd 't nu op één reden: meer ezels weten niet perse meer, oftewel, breder gedragen beleid is niet perse beter beleid.

Dierenbelangen

Naast de gewone milieubeweging bestaat ook de ***beweging voor dierenbelangen***. Door veel wetenschappers, en trouwens ook door veel leden, wordt de dierenbeweging gezien als iets heel anders dan de milieubeweging - ten onrechte: de waarden en de doelstellingen van beide liggen heel vaak in elkaars verlengde of zijn zelfs identiek. De dierenbeweging wil in feite de doelgroep van de milieubeweging uitbreiden: niet alleen de behoeften en noden van mensen moeten bepalen hoe met natuurlijke hulpbronnen en leefomgevingen wordt omgegaan, ook dieren tellen mee en tellen gelijk mee.

De dierenbeweging is intern sterk verdeeld over één kwestie: *waarom* dieren ertoe doen. Verdedigers van dierenwelzijn willen vooral dat dieren zich gelukkig voelen; strijders voor dierenrechten willen het dier een waardig leven bieden. (Voor kenners van ethiek: de achtergrond van beide posities is de gevolgenethiek in het algemeen, en meer bijzonder de nutsleer alias utilitarisme enerzijds, en de plichtenethiek alias deontologie anderzijds.) Die tegenstelling heeft ook voor de perceptie van gebiedsontwikkeling gevolgen. Vanuit het perspectief van dierenrechten zijn (bijvoorbeeld) megastallen en parkjes ter vervanging van natuur onbespreekbaar omdat ze de waardigheid en zelfs het leven van dieren schenden. Vanuit het perspectief van dierenwelzijn zijn megastallen principieel niet uit te sluiten - wat ertoe doet is of dieren in zo'n megastal gelukkig en gezond lijken. Ook compensatie voor natuurverlies ('verparking') is bespreekbaar: wat ertoe doet is of de dieren in een parkje per saldo gelukkiger zijn dan dieren in de vrije natuur.

Hoewel natuurlijk zeker dierenwelzijn fraai aansluit op de acceptatie van compensatie en planning in de gewone milieubeweging, en beide vrijwel dezelfde doelen hebben, wil dat niet zeggen dat dieren- en milieubeweging dezelfde doelgroep hebben. De Partij van de Dieren bestaat onder andere juist omdat de milieubeweging, met GroenLinks voorop, teveel aan de mens en te weinig aan het dier zou denken. Merk ook op dat de menselijke achterban van de dierenbeweging veel diverser is dan die van de milieubeweging: de aanhang is veel gelijkjer verdeeld over politieke stromingen, van én LPF én ChristenUnie op rechts tot Groenlinks en een enkele SP-er op links.

Wat de dierenbeweging gemeen heeft met de gewone milieubeweging is dat er eigenlijk wel mee te praten valt. De doelen en waarden verschillen niet zo van de mainstream van de maatschappij - sterker, dierenliefde ligt vaak dichterbij het hart dan zorg om de CO₂-uitstoot door gebruik van mobieltjes. Planning en gebiedsontwikkeling zijn ook geen principiële obstakels. De dierenbeweging zoekt inclusie in de publieke sfeer van dieren zoals dat vroeger voor vrouwen en niet-blanken gezocht werd, en dat impliceert juist eerder een behoefte aan meer planning en meer bereidheid tot meedenken over gebiedsontwikkeling.

Ecologisme

De derde en laatste stroming in de milieubeweging is het ***ecologisme***. Hier komen we pas een echt fundamenteel andere waardecatalogus tegen.

Het ecologisme is radicaal en heel activistisch. Het stelt niet de mens maar de natuur centraal, en een beetje ecologist spreekt dan ook nooit over milieu en hulpbronnen, maar over het ecosysteem als coöperatief geheel. De natuur heeft een intrinsieke waarde, een waarde onafhankelijk van haar gebruikswaarde voor de mens, en ze verdient daarom ook respect en

ontzag. De verhouding tussen mens en natuur is die van een deel ten opzichte van het geheel, en elk deeltje van dat geheel moet, om te kunnen bloeien, harmonie en vreedzame coöperatie met de rest van de natuur zoeken. Men noemt dit holistisch denken. Kernideeën zijn deugden als matigheid, bescheidenheid, zuinigheid, verder het afwijzen van consumptie, materialisme en uiterlijkheid, het wantrouwen van techniek en technologie.

Ecologen zijn de echte hard cases voor gebiedsontwikkelaars (en niet alleen voor hun - maar ook voor leden van de 'gewone' milieubeweging). Om te beginnen zijn ze al anders georganiseerd - ze hebben geen formele vertegenwoordiging in de vorm van een politieke partij, en ze hebben sowieso weinig interesse in formele hiërarchisch gestructureerde organisaties, tot ergernis van de AIVD die er maar moeilijk greep op krijgt. Gelukkig zijn ecologen, zeker als ze ook nog eens dierenvrienden zijn, meestal heel vriendelijke mensen die in harmonie, coöperatie en liefde geloven - maar het zijn natuurlijk de beroemde uitzonderingen als Volkert van der Graaf die toch de aandacht van de AIVD trekken.

Terwijl 'n lid van de gewone milieubeweging nog wel wil overwegen dat leven in een stad duurzamer voor mens en natuur kan zijn dan leven in een hutje op de hei, interesseert dat de echte ecologist totaal niet; hij wijst de ontaarde, kunstmatige, vervreemdende levenswijze van de moderne stedeling gewoon principieel af.

Planning in het algemeen en gebiedsontwikkeling in het bijzonder verwerpt de ecologist dan ook. ('Geplande' biodiversiteit is voor hem of haar een *contradictio in terminis*.) Zijn/haar alternatief is organische en harmonische ontwikkeling, en daarin is maar heel soms plaats voor bebouwing die groter is dan twee verdiepingen en langer meegaat dan een mensenleven. Denk aan het oude hoofdkantoor ZO van ING in de Bijlmer - hoe 'natuurlijk' en organisch dat ook vormgegeven was, het zou nog een stap te ver zijn, misschien zelfs nog als het slechts twee verdiepingen hoog was, en als er geen bankier maar een veganistisch eetparadijs in zat.

Ecologen stellen, vanwege hun radicaal andere waarden, ook heel andere vragen: zij vragen naar de *premissen* achter gebiedsontwikkeling, de zin van de doelen die ermee worden nagestreefd, en de zin van de waarden die daar weer achter liggen.

Een gesprek met ecologen, een echte dialoog, is dan ook moeilijk - er is geen (of in ieder geval veel, veel minder) achterliggende culturele of normatieve consensus, en geen sprake van accentverschillen in de waardering van gedeelde doelstellingen. Een tweede reden waarom zo'n dialoog moeilijk is, is dat ze ook van de "eigen" partij, die van de gebiedsontwikkelaars, veel vraagt: eerlijkheid en zelfonderzoek, om te beginnen; en daarnaast een heel ander, bedreigend soort rationaliteit: niet doel- maar waarderationaliteit (Weber), oftewel kritische rationaliteit (Habermas) of reflectieve (Beck) rationaliteit. De ecologist vraagt de gebiedsontwikkelaar wat geen andere tak van de milieubeweging, laat staan enige andere partij in de samenleving, vraagt: wat maakt de doelen van een planologisch project überhaupt de moeite van het nastreven waard? En terwijl voorstanders van deliberatieve democratie (zoals Habermas) erop vertrouwen dat de dialoog over ultieme waarden uiteindelijk wel tot de ontdekking van een gedeelde standaard van goed en kwaad zal leiden, waag ik toch te betwijfelen of we dat zomaar vooraf mogen aannemen.

Hier spreekt dan de academicus, zeker niet een man van de praktijk: precies daarom is juist een dialoog met ecologen duizend maal interessanter, relevanter en uitdagender voor inhoudelijk verantwoorde gebiedsontwikkeling dan een gesprek met welke andere partij dan ook....